

Яна Шульга

СОЦИОПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ПАРАМЕТРЫ СВЕТСКОГО ПАЛОМНИЧЕСТВА К КИЕВСКИМ ПРАВОСЛАВНЫМ СВЯТЫНЯМ В XVIII В.

В статье раскрывается социопрофессиональная характеристика светских паломников к киевским православным святыням в XVIII веке. Используя малоизученные данные синодиков киевских монастырей, автор рассматривает различные социальные группы, представители которых приходили на богомолье в Киев. Определено влияние общественных условий на возможность совершения паломничества репрезентантами светского населения: мещанами, крестьянами, казачеством. Представлено соотношение паломников по гендерному признаку. Проанализирована связь между профессиями паломников и организационными процессами паломничества.

Ключевые слова: паломничество, киевские православные святыни, паломники, синодики, социопрофессиональная характеристика.

Yana Shulga

SOCIAL AND PROFESSIONAL PARAMETERS OF SECULAR PILGRIMS TO KYIV ORTHODOX SHRINES IN THE XVIII CENTURY

The article deals with the social and professional characteristics of the secular pilgrims to Kyiv Orthodox shrines in the XVIIIth century. Based on unexplored information of synodics from monasteries of Kyiv, author examined the various social groups who came on pilgrimage to Kyiv. Defined the influence of social conditions on the possibility of secular pilgrimage by representatives of the population: the burghers, peasants, Cossacks. Determined the proportion of pilgrims along gender lines. Analyzed the correlation between occupation of people and organizational processes of the pilgrimage.

Key words: pilgrimage, Kyiv Orthodox shrines, pilgrims, synodics, social and professional characteristics.

УДК 2.26

Ольга Баковецька

ДІЯЛЬНІСТЬ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ГРОМАДИ У ХАРКОВІ В ХІХ СТОЛІТТІ

Стаття присвячена дослідженню історії появи і розвитку римо-католицької громади міста Харкова, а також будівництва місцевого храму в ХІХ столітті. Визначено ключові етапи розвитку Римо-католицької церкви міста і якісний склад католиків громади. Проаналізовано внесок окремих осіб у розвиток костелу. Джерельна база цієї роботи базується на архівних матеріалах Російського державного історичного архіву (СПб, Росія) та Національного історичного архіву Білорусі (м. Мінськ) і раніше не використовувалася українськими дослідниками. Це дало змогу авторові увести до наукового обігу абсолютно новий масив фактологічного матеріалу.

Ключові слова: Харків, Харківський університет, Римо-католицька громада, костел, віряни.

Римо-католицька община Харкова, початок формування якої пов'язаний з подіями, що відбувалися у ХІХ ст., відіграла значну роль у розвитку міста, його культури, освіти, промисловості. Першими ректорами та опікунами Харківського університету були члени римо-католицького товариства міста. Значна кількість професорів університету, що заклали якісну модель освіти у систему університетського навчання, також були римо-католиками. Відданість своїй вірі спонукала членів римо-католицької громади міста активно діяти у питанні заснування і розвитку місцевого костелу та благодійних організацій при ньому. Отже, історія становлення харківської католицької общини і костелу в ХІХ столітті є частиною не лише історії Церкви, а й цілого регіону, розвиток якого відбувався, у тому числі, й за рахунок місцевої римо-католицької громади.

Історія Римо-католицької церкви (далі – РКЦ) Харкова знайшла своє опосередковане віддзеркалення в працях дослідників, що займаються проблемами життєдіяльності національних меншин в історичному контексті. У роботах Д. Ципіної, З. Ердманна, І. Саратова та інших [1] розглядаються питання, пов'язані з історією німецької меншини Харкова, частина членів якої сповідували католицизм і складали значну кількість вірян місцевого костелу. Окремою групою досліджень, які мають відношення до вказаної теми, можна вважати біографічні розвідки

І. Карпенко та С. Голікова [2], Н. Кушлакової [3], А. Панібратцева [4, с. 106–124]. У них розглядається життєвий шлях видатних харківчан, що входили до товариства римо-католиків Харкова і відігравали значну роль у розвитку місцевої церкви. Окрім того, деякі аспекти історії харківського костелу відображені у статті А. Жури [5].

Метою статті є спроба відновити історію розвитку РКЦ і общини у XIX ст. в Харкові.

У січні 1782 року Катерина II підписала указ про створення Білоруського (Могильовського) римо-католицького архієпископства зі столицею у місті Могильові. До складу новоствореної Могильовської архієпископії увійшли землі Слобідської та Лівобережної України [6, с. 326–335]. Згодом, у м. Харкові, Полтаві, Ніжині відкриті парафіяльні церкви.

Римо-католицька громада Харкова формувалася на початку XIX століття. Насамперед це пов'язано з відкриттям у 1805 році університету. Іноземні викладачі-католики та інші мешканці міста за відсутності костелу, богослужіння мали можливість слухати спочатку в стінах 1-ї Харківської гімназії. У 1823 році ректор університету, дійсний статський радник, лікар Василь Джунковський дозволив приїжджим католицьким священикам проводити богослужіння у стінах університету [5]. У 1829 році в Харкові створено римо-католицьке товариство, до якого входило близько 60 викладачів і студентів Харківського університету. Головою обрали ректора університету Андрія Дудровича. Як керівник товариства, А. Дудрович клопотав перед Міністерством народної освіти про дозвіл тимчасово відновити богослужіння в університетській залі. Проте опікун університету В. Філат'єв відмовив у цьому проханні, вказавши, що непристойно “мати в університеті католицьку церкву” [2, с. 46]. Реакція чиновника пояснювалася низкою подій, що сталися перед цим. Основною стратегічною лінією російського самодержавства було підпорядкування РКЦ владі імператора усіма можливими методами. Однією з причин формування цього політичного курсу став значний вплив РКЦ на суспільну свідомість. Форми реалізації плану влади у значній мірі залежали від особистостей, що перебували на політичному олімпі. Так, з 1815 року значну роль у цій справі починає відігравати князь Олександр Голіцин, якого особисто стосувалося питання, пов'язане із впливом РКЦ у суспільстві. Племінник князя – Олександр Федорович Голіцин, який підтримував відносини з орденом єзуїтів, перейшов з православ'я у католицизм. Подія викликала бурхливу реакцію у вищих правлячих колах. З цього приводу видано низку указів. Зокрема, у 1817 році князь О. Голіцин, що з 1816 року обіймав посаду міністра народної освіти, провів реформу, об'єднавши Міністерство народної освіти з відомством духовних справ. Таким чином, утворювалася єдина структура – Міністерство духовних справ і народної освіти. Мета реформи – опрацювати освітні заклади, які, на думку урядовців, знаходилися під впливом Католицької церкви, поставивши їх під суворий контроль. Ця подія безпосередньо вплинула на Харківський університет, позаяк частина викладачів і студентів навчального закладу сповідувала саме католицизм.

Граф Северин Осипович Потоцький (католик), який з 1803 року був опікуном Харківського навчального округу і приймав безпосередню участь у відкритті Харківського університету та формуванні професорсько-викладацького складу, в 1817 році усунений з цієї посади. На його місце князь О. Голіцин призначив Захарія Яковича Карнеєва (православного), який з 1815 року, за пропозицією О. Голіцина, став віце-президентом російського біблійного товариства. Основною метою організації вважалося опрацювання освіти в імперії – православне Святе Письмо у російськомовному перекладі мало стати основою для викладання усіх наук. У боротьбі із католицизмом урядові кола абсолютно забували про освіту і науку, потреби яких не бралися до уваги.

В опалі в той час потрапляли усі, хто сповідував католицизм і відкрито відстоював свої погляди, мав відміну від циркулярних вказівок, думку. У 1816 році за наказом О. Голіцина, вислано із Росії видатного філософа, професора Харківського університету Іоганна Баптиста Шада, який, до речі, отримав освіту в єзуїтському колеґіумі [4, с. 106–124].

Талановитого математика, професора Тимофія Федоровича Осиповського, який став на захист опального У. Шада, навіть не будучи католиком, одразу звільнили з посади ординарного професора і ректора університету за поданням З. Карнеєва. Перебуваючи під тиском реакції, інші представники католицької общини змушені пристосовуватися до встановлених правил, заради можливості зберегти своє право працювати, жити і при цьому залишатись вірянами латинської церкви. Голова католицької общини Харкова, професор університету А. Дудрович, мав приймати участь в створенні студентського біблійного товариства, сформованого на зразок російського біблійного товариства, а також відвідувати Православну церкву. На основі спогадів одного з студентів університету, “кожного недільного дня і свята його можна було зустріти в нашій православної церкві, де з початку і до кінця церковної служби не припинялася й нічим не розважалася його побожна молитва” [2, с. 44–45].

Виходячи із ситуації, що склалася при університеті і більше не маючи можливості повноцінно реалізовувати свої духовні потреби у його стінах, католицька громада Харкова потребувала негайного вирішення питання із будівництвом храму в місті.

У 1830 році в Харків, на прохання місцевої католицької громади, вперше призначено постійного ксьондза – францисканця Гемініана Чаплинського. Призначення підписано архієпископом могольовським, митрополитом римо-католицьких церков Росії і президентом римо-католицької колегії у Санкт-Петербурзі Гаспаром Казимиром Колумна-Цецишевським (1827–1831 рр.).

За клопотанням ксьондза Г. Чаплинського і на гроші, зібрані римо-католицькою громадою міста, 18 лютого 1831 р. придбано земельну ділянку на вулиці Мало-Сумській (Кокошкінський, сьогодні вул. Гоголя), площею 48 на 21,5 сажнів (102,5 на 45,8 м). Цей факт зафіксовано договором, внесеним у актову книгу Слобідсько-Української палати цивільного суду за № 12/35, від 18 лютого 1831 р. На цьому місті побудовано кам'яний костел з комплексом господарчих будівель. Перша католицька церква мала площу 12 на 4 сажні і 1 аршин (25,6 на 9 м). Висота будівлі становила 4 сажні (8,5 м). Дах вкрито залізом. Як ззовні так і всередині, костел поштукатурено і пофарбовано у білий колір під мармур. Підлога була дерев'яною. Церква мала 29 вікон з подвійними рамами, на 11 з яких встановили залізні решітки. В маленьких прибудовах до церкви розмістили дві залізні печі для обігріву. У 1894 році будівля передана в оренду Харківському гімнастичному товариству за 600 карбованців (далі – крб.) на рік. У 1887 році, на підставі дозволу цивільної і духовної влади, на вказаному дворовому місці, біля старого костелу, за рахунок пожертвувань городян міста, закладено перший камінь нової Римо-католицької церкви [7, л. 1–1об.]

Дозвіл, за № 773, на освячення місця під церкву й закладення першого каменя священиком Петром Кисаржевським, який служив при харківському костелі упродовж 1867–1900 рр., отримано від могольовського архієпископа Олександра Казимира Дзевалтовського-Гинтовта 31 березня 1887 р. Будівництвом нового костелу – Успія Пречистої Діви Марії, спорудженого у готичному стилі, займався відомий харківський архітектор польського походження, член харківської громади католиків, Болеслав Михайловський. Ще на першому засіданні ради товариства римо-католиків міста, архітектор Болеслав Михайловський висловив бажання керувати спорудженням церкви безкоштовно, що було із вдячністю прийняте громадою. Лише пізніше, згідно з бажанням парафіян, Болеславу Георгійовичу компенсували 500 крб. за поїздки й відволікання його від інших справ [3, с. 119].

З біографії архітектора стає зрозумілим, що це була людина активної життєвої позиції, відданості обраній справі, високого професіоналізму і до того ж вкрай скромна і невибаглива. Михайловський (Михаловський) Болеслав Георгійович народився у 1830 році у Вільно, в родині польських дворян. У 1849 році закінчив Петербурзьке будівельне училище з відзнакою, після чого їде працювати до Твері, потім Полтави, і пізніше – Володимира. У 1873 році переселився до Харкова, де розпочав службу в правлінні товариства Харківсько-Миколаївської залізниці. Уже в наступному році, Болеслава Георгійовича запрошено на посаду міського інженера. Одночасно архітектор викладав геодезію та будівельне мистецтво у Першому реальному училищі. Працюючи у стилях неоренесанс, неоготика, необароко, Болеслав Михайловський прикладав багато зусиль до благоустрою міста. За проектами архітектора та під його керівництвом у Харкові побудовано вісім мостів, проводились меліоративні роботи, мощення вулиць, облаштування тротуарів, скверів, прокладення кінної залізниці, проведення міського водогону тощо [3, с. 118–119].

Згідно з візитним описанням, зробленим у 1899 році, костел побудували з червоної цегли. Довжина будівлі, що мала хрестоподібний вигляд, становила ззовні 46,5 аршин (33 м), ширина – 20 аршин (14 м), висота до крівлі – 14,5 аршин (10 м). Крівля вкрита залізом і пофарбована у сірий колір. З фронтона будинку розташовано вежу у вигляді прямокутника висотою від землі до верхнього карнизу 31,5 аршин (22 м). Зверху встановлено дерев'яний восьмикутний шпиль, висотою 14 аршин (10 м), вкритий листовим залізом. На шпилі встановлено ажурний хрест. Навколо розташовано 8 кам'яних веж у два яруси. Зовнішні стіни церкви прикрашені десятьма пілястрами, над якими, вище крівлі, розташували кам'яні вежі з пірамідальними шпильями. З обох боків будівлі знаходилися бокові виступи, призначені для вівтарів, з вежами по кутах. У головній вежі знаходилися три дзвони. Один вагою 13 пудів (213 кг), інші два – 3 (49 кг) і 2 (33 кг) пуда. У костелі було вісім дубових дверей і при головному вході – чавунна. Стеля виконана у вигляді склепін з шестигранних гончар (спеціально виготовлені гончарні пустотілі вироби, які закладалися у стелю для збереження тепла та досягнення відповідної акустики). У фасадній частині будівлі церкви влаштовані хори на залізних кронштейнах. Для входу на верхній поверх дзвіниці зроблено 62 дубові сходи. Всередині стіни оштукатурені і розписані альфрейними клейовими фарбами. Під церквою розміщено систему обігріву – амосовську піч з усіма відповідними приладами – революційний винахід, який з'явився у 1835 році, завдяки генералу Миколі Олексійовичу Амосову. Крім того, в різниці та каплиці, знаходилося ще дві кахельні печі. В церкві для вірян встановлено 32 лави і 12 стільців. Всі вони поліровані і виготовлені з дубу та ясеня. З правого боку від входу в стіні розташували мармурову дошку з вирізаним і позолоченим написом латинською мовою, про те, що 26 липня 1892 р. церква і вівтар висвячені могольовським єпископом суффраганом (вікарний єпископ) Симоном. Костел мав чотири престоли. Головний, на ім'я Богородиці, виконаний у

готичному стилі з деревини, знаходився на кам'яному фундаменті. У ньому розміщено велику ікону Пресвятої Богородиці та циборій з сірого мармуру (чаша для святих дарів). Другий престол, в ім'я святого Йосифа з немовлям Ісусом, знаходився з правого боку від головного. З лівого боку розмістили третій престол, в ім'я святого Антонія. Четвертий престол, на честь Пресвятої Богородиці, розташований у каплиці. Усі престоли мали канонічні таблиці, вкриті склом. У храмі, станом на 1899 рік, вже був установлений орган на п'ять регістрів [8, л. 1 об. – 3].

Ще у 1852 році при Харківській РКЦ побудували дерев'яний флігель, обкладений цеглою і кам'яний 1,5 поверховий будинок на 5 кімнат в жилому поверсі, площею 7 на 3,5 сажнів (15 на 7 м) для місцевого курата та його помічників – вікарних священиків. Під флігелем розмістили кам'яний льох. Поряд побудували дерев'яний сарай під залізною крівлею і під ним лідник. У середині церковного двору облаштували сад. Територію, на якій знаходилися костел і господарські приміщення, обнесли з трьох боків дерев'яним парканом, а з боку вулиці Кокошкінської – кам'яною огорожею з залізною решіткою. РКЦ також належало кладовище, відведене в свій час харківською міською управою. Ділянка землі, розміром 83 на 48 сажнів (177 на 102 м), знаходилася наприкінці Німецької (з 1899 Пушкінської) вулиці, поряд з лютеранським кладовищем [8, л. 16–16 об.].

Харківська римо-католицька громада, до якої входило багато осіб, що належали до впливових, заможних прошарків суспільства – викладачі Харківського університету, лікарі, архітектори, інженери, військові, чиновники, промисловці – не шкодувала коштів на благодійну діяльність. Окрім добровільних пожертвувань РКЦ, городяни католицького віросповідання передавали у власність костелу об'єкти нерухомості. Так, у 1895 році, відставний рядовий Іван Михайлович Блюм заповів римо-католицькому храму дворове місце розміром 10 на 30 сажнів (21 на 64 м) з будівлями, що знаходилося в першій частині другої ділянки по Молчановському провулку під № 19 [8, л. 20 об.].

У 1878 році стараннями ради римо-католицької общини Харкова і ксьондза Петра Кисаржевського, відкрито богодільню для іноземців на 20 осіб у будинку, зведеного за рахунок пожертвувань місцевих вірян. [5] Почесним піклувальником богодільні був губернатор Харківської губернії князь Дмитро Миколайович Кропоткін. Будинок мав 1,5 поверху. На верхньому поверсі знаходилося 7 кімнат для чоловіків, на нижньому – 5 кімнат для жінок. В окремих кімнатах розташовано кухню і приймальню. Люди, які потрапляли до богодільні, безкоштовно користувалися житлом, обігрівом, світлом, водою. Їжею їх не забезпечували. Ті, що абсолютно не мали грошей, отримували допомогу з добровільних пожертвувань [9]. У 1882 році, за ініціативи П.Кисаржевського та прихожан, створено ще одне благодійне товариство при РКЦ, яке також ставило собі за мету допомагати бідним вірянами [10, л. 2–15].

У 1896 році відкрито комітет опіки над бідними католицького віросповідання. До обов'язків організації входило забезпечення для нужденних щомісячної матеріальної допомоги, роботою безробітних і праця із відкриття шкіл для дітей з бідних родин. Фінансування комітет отримував з членських внесків, пожертвувань у костелі і святкових заходів, що влаштовувалися з благодійною метою. Комітет очолили забезпечені і впливові католики міста. Почесним головою обрали харківського губернатора Германа Тобізена. Також при місцевому костелі відкрито Товариство опіки притулку для бідних хлопчиків імені К.С. Вагнера [1].

Таким чином, РКЦ Харкова, незважаючи на певні труднощі, стрімко розвивалася. Динаміка процесу становлення і її розвитку повністю визначалася рівнем активності місцевої римо-католицької громади. Завдяки старанням місцевих католиків, серед яких було багато викладачів Харківського університету, військових, промисловців – РКЦ міста отримала можливість не лише будувати, ремонтувати, перебудовувати храм і господарські будівлі, а й утримувати кілька благодійних організацій. Значне місце в розвитку римо-католицької общини міста, її формуванні, організації належить місцевим, а також вікарним священикам та іншим особам.

Список використаних джерел

1. Цыпина Д., Эрдманн З., Ярошик В., Чистякова С., Саратов И. Жизнь и деятельность немцев в Харькове (XIX – начало XX столетия) Харьковское областное общество немцев "Видергербург". – Режим доступу: http://www.wiedergeburt.kh.ua/history_g.html#ch_7
2. Карпенко І. Харківська кар'єра сербського філософа: духовні пошуки та життєві колізії Андрія Дудровича / І.Карпенко, С.Голіков // Українсько-сербський збірник "Українська". – Київ, "Темпора", 2009. – № 4. – С. 38–48.
3. Кушлакова Н.М. Інженери-архітектори польського походження в харківському відділенні імператорського російського технічного товариства / Н.М. Кушлакова // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Вип. 3. – С. 118–122.
4. Панибратцев А. В. Взлёт и падение И.Б.Шада, или о превратностях судьбы одного немецкого фихтеанца на русской службе / А. В.Панибратцев // История философии. Москва, 1999. – № 4. – С.106–124.
5. Жура А. История римско-католической церкви в Харькове / А.Жура // Польська діаспора у Харкові: історія та сучасність. – Харків, 2004. – Режим доступу: <http://rkc.kh.ua/index.php?L=p&M=N&P=N&S=11&N=110117a>
6. Шостак І. В. Основні аспекти становлення адміністративно-територіального устрою РКЦ на українських землях у складі Російської імперії протягом кінця XVIII – початку XX ст. / І. В. Шостак // Наукові записки.

Серія "Історичне релігієзнавство". – Острого: Національний університет Острозька академія, 2012. – Вип. 6. – С. 326–335. 7. Российский государственный исторический архив, СПб (далі – РГИА), ф. 826, оп. 3, д. 77, л. 1–1об. 8. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, ф.1781, оп. 26, спр. 1491, л. 1–20 об. 9. История Харьковского прихода Успения Приснодевы Марии. – Режим доступа: <http://www.slovosnami.narod.ru/historyBogodelnia.htm>. 10. РГИА, ф. 826, оп. 1, д. 2514, л. 2–15.

Ольга Баковецкая

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РИМСКО-КАТОЛИЧЕСКОЙ ОБЩИНЫ В ХАРЬКОВЕ В XIX ВЕКЕ

Статья посвящена исследованию истории появления и развития римско-католического общества города Харькова, а также строительства местного храма в XIX столетии. Определены ключевые этапы развития римско-католической церкви города и качественный состав католиков. Проанализировано вклад отдельных личностей в становление и развитие костела. Источниковая база данной работы основывается на архивных материалах Российского государственного исторического архива (СПб, Россия), Национального исторического архива Белоруссии (г. Минск), что ранее не использовались украинскими историками. Это предоставило возможность автору ввести в научный оборот абсолютно новый массив фактологического материала.

Ключевые слова: Харьков, Харьковский университет, римско-католическая община, прихожане.

Olga Bakovecka

THE ACTIVITY OF THE ROMAN CATHOLIC COMMUNITY IN KHARKIV IN THE XIX CENTURY

The Article is dedicated to the study of history and development of the Roman Catholic society in Kharkiv City, as well as to the local church construction in the XIX century. The key periods of local Roman Catholic Church development and the qualitative of Catholics were detected. This Article analyses the contribution made by certain persons to formation and development of the Roman Catholic church. Source base of this work is based on archival materials of the Russian State Historical Archive (St. Petersburg, Russia), the National Historical Archives of Belarus (Minsk) and has not been used Ukrainian historians. This provided a way for the author to enter into scientific completely new array of factual material.

Key words: Kharkiv, Kharkiv University, Roman Catholic community, faithful.

УДК 94(477)

Андрій Криськов

АКЦІОНЕРНІ УСТАНОВИ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ В ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

Статтю присвячено дослідженню створення і діяльності акціонерних установ іпотечного кредитування в губерніях Правобережної України другої половини XIX ст. Розглянуто правову базу їх діяльності, кількісні параметри, а також проаналізовано їх вплив на функціонування земельного ринку в регіоні.

Ключові слова: іпотечний кредит, відсоток, банк, Правобережна Україна, акціонерні установи.

Сучасний етап досліджень аграрної історії українських губерній у складі Російської імперії другої половини XIX ст. підтверджує, що неможливо обмежуватися вивченням лише елементів аграрного ладу і характером їх взаємодії. Необхідний вихід за власне аграрну сферу і виявлення її зв'язків з іншими аспектами економічного розвитку. Адже аграрний лад колишньої Російської імперії, у тому числі і губерній Правобережної України (Волинської, Київської та Подільської), був однією зі складових частин цілісного соціально-економічного організму, підлягав дії пануючих у ньому капіталістичних за характером закономірностей.

Чинником, який включив сільське господарство до єдиної народногосподарської системи, став кредит. Збереження в аграрному секторі губерній Правобережної України привілейованого дворянського землеволодіння та засилля у ньому дворянських латифундій, складна і прискорена еволюція поміщицького господарства від відробітку до вільного найму значною мірою визначали нерозвиненість одних форм сільськогосподарського кредиту (меліоративного, соловексельного,